

LEADER

Eigenwaarde

Op welke manier kan ik het gevoel van eigenwaarde bij kinderen versterken?

Naam:	Anouk van Gool
Klas:	29V4A
Studentnummer:	2073573
Afstudeerrichting:	Katholiek pabo
Begeleider:	Vera van Jaarsveld
Stageschool:	Ons sbo
Stageklas:	Groep 5

Inhoud

Voorwoord	3
Inleiding	4
Literatuurstudie	6
Identiteit van mijzelf en als leraar	6
Identiteit van de school.....	7
De levensbeschouwelijke ontwikkeling van kinderen	8
Vakdidactische mogelijkheden.....	9
In gesprek met een verhaal.....	10
Praktijk	12
Inleiding.....	12
Leeractiviteit 1	14
Leeractiviteit 2	16
Leeractiviteit 3	17
Leeractiviteit 4	18
Leeractiviteit 5	19
Leeractiviteit 6	20
Conclusie	21
Literatuurlijst.....	23
Bijlagen	27
Bijlage 1	27
Bijlage 2.....	29
Bijlage 3.....	30
Bijlage 4.....	31
Bijlage 5.....	32

Voorwoord

Dit werk is tot stand gekomen ten gevolge van het willen verhogen van de eigenwaarde van de leerlingen uit groep 5 van Ons sbo. Het is geschreven in het kader van de kernopgave "Identiteit", die bedoeld is om de professionele identiteit in het levensbeschouwelijke perspectief te zetten. Hierbij heb ik de keuze gemaakt voor de katholieke afstudeerrichting. Dit heeft mij de mogelijkheid gegeven om mijn kennis over dit geloof breed uit te breiden.

Met dit in het achterhoofd is het verslag geschreven vanuit verschillende invalshoeken. Eigenwaarde en de christelijke visie op eigenwaarde is verwerkt in mijn eigen identiteit en mijn identiteit als leraar, de identiteit van de stageschool en de levensbeschouwelijke ontwikkeling van het kind. Deze theoretische onderbouwing heeft geleid tot verdieping in de vakdidactische mogelijkheden van mijn onderwerp in verbinding met de katholieke levensvisie. Hiervoor is gebruik gemaakt van een Bijbels verhaal wat aansluit op het thema eigenwaarde.

Vanuit het theoretische deel zijn levensbeschouwelijke activiteiten ontworpen die de eigenwaarde van de leerlingen kunnen versterken. Deze zijn onderbouwd vanuit de literatuur en uitgevoerd in mijn stageklas. Hiervan zijn reflecties opgenomen en een algemene conclusie en slotreflectie op de ontwikkeling van mijn professionele identiteit.

De basis van dit verslag is gelegd door de leeractiviteiten die ontwikkeld zijn als hulpmiddel voor deze opdracht. Hiervoor zou ik de auteurs Vera van Jaarsveld en Patrick van Lommel willen bedanken. Deze leeractiviteiten bezaten een duidelijk opbouw en hebben duidelijke richtlijnen aangegeven voor het verslag. Ook zou ik Vera van Jaarsveld willen bedanken voor alle lessen en de begeleiding die zij heeft geboden. De lessen hebben mij verdieping geboden in het katholieke geloof. Dit heeft ertoe geleid dat ik in mijn praktijklessen meer kennis over heb kunnen brengen en de leerlingen met eigen verhalen heb kunnen prikkelen. De kritische blik evenals de open houding van mijn begeleidende docent heeft ertoe geleid dat ik gemotiveerd was tot het schrijven van dit verslag. De concrete en duidelijke feedback waren hierbij voor mij waardevol.

Ik wens u veel plezier met het lezen van dit verslag.

Anouk van Gool

Breda, januari, 2017

In nagenoeg iedere basisschoolklas zitten leerlingen die een beperkt gevoel van eigenwaarde hebben. Zij voelen zich minder dan anderen en kijken vaak op naar de "populaire".

Een definitie van het begrip "eigenwaarde" is gecompliceerd, er zijn dan ook veel verschillende begripsomschrijvingen voortgebracht. Dare en Holder (1981) beschrijven het als "de bewuste en onbewuste zelfbeschouwende- en evaluerende aspecten van de totale gevoelstoestand". Terwijl Dare en Holder het omschrijven als een stabiel begrip, ziet een andere psychoanalyticus (Mack, 1983) het als "een constant veranderende interactie tussen het zelf-als-subject en het zelf-als-object, affectief weerspiegeld in veranderende stemmingen (...)", waarmee deze aangeeft het meer als een veranderd gegeven te zien.

Een positief gevoel van eigenwaarde wordt in verband gebracht met onder andere 'competentie' (Garmezy, 1974). Dit geeft aan dat het gevoel van eigenwaarde van grote invloed is op de ontwikkeling van kinderen. Het lijkt dat het gevoel van eigenwaarde verhogen andere ontwikkelingen kan bevorderen.

Het vormen van de eigen identiteit is een belangrijk onderwerp binnen het katholieke geloof. Zoals Kuitert (1998) beschrijft, speelt het leven van de mens zich af voor het aangezicht van God de Schepper. Het ontleent daar onder andere zijn zelfvertrouwen aan.

'Bemin je naaste als jezelf' is een centrale regel die Jezus aan een wetgeleerde heeft gesteld voor goed handelen (de Schepper, 2004). De oproep aan de christenen is om de ander voor te laten gaan, maar dit betekent niet dat zij zichzelf als minder moeten zien of niet voor zichzelf op mogen komen. In het verleden zijn christenen bijwijlen doorgeschooten door zelfopoffering als ideaal te stellen. Volgens het christendom is het ideaal echter de dienst aan de naaste en niet het offer van jezelf. Waardering voor je eigen mogelijkheden en je zelfstandigheid, en de wil om jezelf te realiseren in het leven, horen bij het geloof in Gods liefdevolle schepping (de Schepper, 2004).

Het probleem is volgens Poortvliet (2014) dat Nederlanders juist goed zijn in het aanwijzen wat er fout is. Poortvliet heeft om deze reden een nationale complimentendag ontwikkeld, hiermee sluit hij aan bij vele oproepen van de bijbel.

Passende oproepen uit de bijbel zijn:

- Woorden hebben macht over leven en dood. Spreuken 18:21
- Kalme woorden zijn een levensboom, een valse tong vernietigt de geest. Spreuken 15:4
- Maar iemand die profeteert spreekt tot mensen, en wat hij zegt is opbouwend, troostend en bemoedigend. 1 Korintiërs 14:3

Iedere stagedag zie ik leerlingen die onzeker zijn, niet lekker in hun vel zitten en volgend zijn aan anderen. Zij hebben niet de mogelijkheden om zich optimaal te kunnen ontwikkelen op school. Voor mij is dit erg herkenbaar, ik ben tijdens mijn basisschooltijd een erg onzeker meisje geweest die er ook graag bij wilde horen.

Momenteel loop ik stage binnen het speciaal basisonderwijs in een groep met leerlingen die over capaciteiten bezitten op moeilijk lerend niveau. Deze leerlingen hebben een lage intelligentie, uiteenlopend van benedengemiddeld, zwakbegaafd en licht verstandelijk beperkt. Voor deze leerlingen is het belangrijk om een betere kijk te krijgen op hun eigen sociale ontwikkeling. Piaget (1896-1980) benoemt 4 stadia die kinderen doorlopen gedurende de cognitieve ontwikkeling. Zwakbegaafde kinderen doorlopen volgens Van der Zee et al. (1989) deze stadia in een langzamer tempo. Zij beschrijven dat de sociaal emotionele ontwikkeling voor deze kinderen altijd een struikelblok blijft.

De leerlingen zijn een groot deel van de tijd op school, waar zij de hele dag met de andere kinderen in contact zijn. Hier ligt een belangrijke taak voor de school om bij te dragen aan een belangrijk component van de sociaal emotionele ontwikkeling.

De leraar is op school de belangrijkste persoon die bij kan dragen aan de eigenwaarde van de leerlingen. In de huidige samenleving zijn kinderen steeds harder en gemener voor elkaar, veel kinderen lijden hieronder. De "populaire" kinderen voelen hun leiderschap en maken hier gebruik/misbruik van, waardoor de eigenwaarde van veel andere kinderen daalt. Bij hen

zou de eigenwaarde versterkt moeten worden. Met meer eigenwaarde kunnen zij beter voor zichzelf op komen en ontwikkelen zij een beter beeld van wie zij zijn. De groepsleerkracht probeert een pedagogisch klimaat te creëren waarin alle leerlingen bezitten over voldoende eigenwaarde, waarbij zij een bewust zelfbeeld hebben en waarin niemand gedrag vertoont wat ten nadele is van een medeleerling. Voldoende eigenwaarde draagt bij aan de (schoolse) ontwikkeling van kinderen.

Ons sbo maakt deel uit van INOS, Stichting Katholiek Onderwijs Breda. De school heeft drie kernwaarden geformuleerd waarmee zij aan willen geven waar de school voor staat. Twee daarvan sluiten erg aan bij het hoofdonderwerp van dit onderzoek; hoge doelen stellen waardoor de leerling wordt uitgedaagd om zich optimaal te ontwikkelen binnen zijn persoonlijke mogelijkheden, ons richten op de totale ontwikkeling van de leerling (Stander, 2016).

Geleid door het bovenstaande is de volgende onderzoeksvraag tot stand gekomen; op welke manier kan ik het gevoel van eigenwaarde bij kinderen versterken?

Er is voor gekozen om in dit verslag vanuit de mannelijke vorm te spreken, waar "hij" staat kan dus ook "zij" worden gelezen. De begrippen "kinderen" en "leerlingen" worden in dit verslag door elkaar gebruikt. Er is gekeken welk begrip het beste binnen de context past.

In de literatuurstudie zal deze vraag behandeld worden en zullen verschillende theorieën en visies belicht worden. Aan de hand van deze kennis wordt een lessenreeks ontwikkeld en aangeboden in de praktijk. Deze leeractiviteiten zijn pedagogisch-didactisch en vanuit de literatuurstudie onderbouwd. De opgedane kennis, inzichten en ervaringen zijn opgenomen in de conclusie van dit verslag.

Identiteit van mijzelf en als leraar

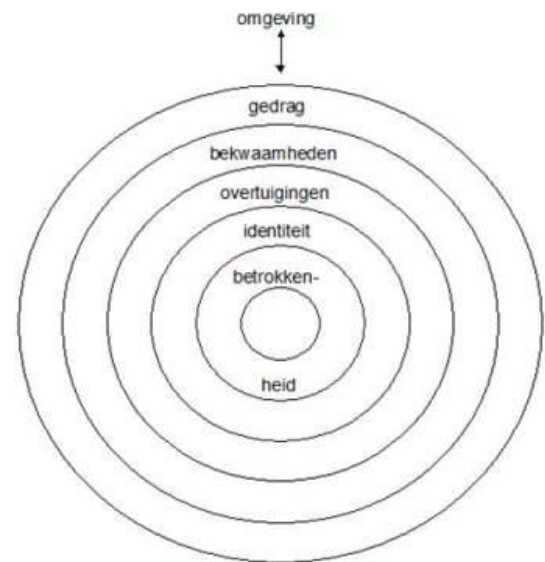
God Damn You're Beautiful – Chester See (<https://www.youtube.com/watch?v=jVl5s1e0Oo4>). Dit liedje heeft veel voor mij gedaan als persoon. Na een onstuimige start heb ik op 15 jarige leeftijd ervoor gekozen om mijn eigen leven te gaan leiden. Hiervoor heb ik ook mensen achter moeten laten die mij heel dierbaar waren. Als gevolg van alles wat ik had meegemaakt was mijn eigenwaarde flink gedaald.

Vanaf mijn 6^e levensjaar tot mijn 11^e levensjaar heb ik naast een kerk gewoond. In deze kerk zat een koor onder leiding van mijn lerares van de basisschool. Ik wilde ontzettend graag in dit koor zingen, maar ik moest eerst leren lezen. Ik vond het vreselijk om te moeten wachten en was dan ook dolblij toen ik erbij mocht. Hier heb ik bij gezeten tot we op mijn 11^e naar Breda verhuisden. Een aantal jaren later ben ik naar Terheijden verhuisd, ook hier was een koor waar ik mij direct weer bij aansloot. Na een aantal jaren is dit koor naar aanleiding van een gebrek aan leden opgeheven, maar ook hier heb ik met veel plezier een aantal jaren gezongen. Zo zong ik dus ook iedere zaterdag tijdens de diensten in de kerk en heb ik veel van de kerkdiensten mee kunnen krijgen. Ondanks dat ik zelf niet gelovig ben heb ik hier wel veel wijze lessen uit kunnen halen. Dit is ook wat ik voor mijn leerlingen wil, zij hoeven niet te geloven maar kunnen veel wijsheid halen uit de Bijbelse verhalen.

Korthagen en Vasalos (2002) hebben een ui-model ontwikkeld voor de competentieontwikkeling van docenten.

De omgeving is van grote invloed op een persoon. Datgene wat een persoon meemaakt vormt voor een deel de persoonlijkheid. In mijn leven heb ik gemerkt dat de omgeving een persoon zijn zelfvertrouwen af kan laten nemen en minderwaardig kan laten voelen. Dat heeft er toe geleid dat ik als leerkracht de sociaal emotionele ontwikkeling van leerlingen goed observeer. Ik wil iedere leerling laten zien dat hij bijzonder is en goed zoals hij is, ook als de omgeving anders zegt. Als kind neem je de mening van een volwassene meestal als waarheid aan, voornamelijk die van de eigen ouders.

"Tot hun twaalfde vinden kinderen alles wat hun ouders zeggen vanzelfsprekend. Ouders zijn alles en ze hebben altijd gelijk" (Lanser, 2004). De rol van de ouders/opvoeders en andere volwassenen in de directe omgeving is van invloed op de eigenwaarde van ieder kind.

Kinderen laten de waardering voor een klasgenoot afhangen van wat zij observeren bij hun leerkracht (Hughes, Cavell, & Willson, 2001). Dit is één van de manieren waarop de leerkracht van grote invloed is. De leerkracht oefent ook invloed uit op het overbrengen van de christelijke levensvisies. Mijn mening is dat de leerkracht hier relevante visies uit moet kiezen en moet proberen om een boodschap over te brengen op de leerlingen. Dit is niet volgens een methode werken, maar leren van de goede en mooie dingen van het geloof.

Zo kunnen leerlingen door middel van Bijbelverhalen horen wat goed en kwaad is en kunnen zij hier een eigen visie op ontwikkelen. Voor dit verslag is het van belang om de christelijke visie op eigenwaarde over te brengen op de leerlingen. "Learning from religion" (Grimmitt, 1987) is dan ook precies wat aansluit bij mijn visie op het overbrengen van het geloof.

"Education is the most powerful weapon which you can use to change the world" (Mandela, 1993). Dit is één van de bekendste quotes over het onderwijs. Nelson Mandela beschrijft hiermee de grote rol van leerkrachten in het onderwijzen van kinderen. Dit citaat sluit aan bij mijn overtuigingen en ik hoop ook bij mijn bekwaamheden. Als leerkracht wil ik iedere leerling in laten zien dat hij speciaal is en de kracht heeft om een verandering te maken in de

wereld, hoe klein deze misschien ook mag zijn. Ik wil dat iedere leerling in mijn klas gelukkig is en ik denk dat ieder gelukkig mens de wereld ook mooier maakt. Een goed gevoel van eigenwaarde is een deel van het geluk van een persoon.

Om kinderen een goed gevoel van eigenwaarde te geven zal ik als leerkracht ook over "eigenheid" moeten beschikken. Hierbij zijn verschillende competenties nodig om "eigenwaarde" over te kunnen dragen. Iedere leerkracht moet beschikken over 7 belangrijke competenties, waarvan er 2 aansluiten bij de sociaal emotionele ontwikkeling; interpersoonlijk competent en pedagogisch competent. Als leerkracht kan ik erg zorgzaam zijn naar de leerlingen, op het moment dat ik zie dat een leerling niet lekker in zijn vel zit zal ik hier altijd iets aan proberen te doen. Ook richt ik mij erg op een positieve benadering richting de leerlingen. Ik geef hen graag een goed gevoel en op een schooldag zijn er vele redenen om leerlingen een compliment/positief gevoel te geven. In het onderwijs wordt gelukkig steeds meer gebruik gemaakt van de positieve psychologie, kenmerkend hiervan is dat het voortbouwen op en uitbreiden van persoonlijke kwaliteiten positieve emoties genereert, wat creativiteit oplevert en hogere motivatie (Ruit & Visser, 2013).

Zo wordt er bij Verus (2015) ook beschreven dat het belangrijk is om de christelijke visie te verwerken in de sociaal emotionele ontwikkelingslessen van de leerlingen omdat dit de pedagogische rol en relatie met de leerkracht versterkt.

Het gebruik maken van de positieve psychologie gaat bij mij samen met het inzetten van mijn enthousiasme. Een positieve leerkrachthouding en het inzetten van enthousiasme draagt bij aan een activerende didactiek (Melisse, 2014). Dit geeft de leerkracht en de leerlingen energie. Een positieve en actieve sfeer zijn componenten voor het bevorderen van de eigenwaarde van de kinderen.

Identiteit van de school

Ons sbo is een school voor speciaal onderwijs die is aangesloten bij INOS, Stichting Katholiek Onderwijs Breda. INOS is als katholieke organisatie bewust bezig met de maatschappelijke opdracht van de school en heeft hier de slogan op gebaseerd; 'INOS geeft je ontwikkeling kleur'. Op de Victoriaschaal zou ik Ons sbo ook als een "kleurrijke school" benoemen. Dit ook omdat Ons sbo aangesloten is bij INOS, stichting katholiek onderwijs. De visie op identiteit komt vanuit de katholieke inspiraties en vieringen. De leerlingen zijn afkomstig uit verschillende nationaliteiten, culturen en levensbeschouwingen. De school werkt vanuit een katholieke visie, maar staat open voor andere culturen, geloven en ideeën.

De school betracht op een eigentijdse wijze invulling te geven aan de veelvormige wijzen van levensbeschouwing. Omdat er vele verschillende culturen binnen de school aanwezig zijn, probeert Ons sbo deze levensbeschouwingen en culturen te verbinden. Dit is ook de boodschap die Jezus meegeeft in Mattheus 25:35; Jezus beloofde dat als je buitenlanders verwelkomt je hem ook verwelkomt. Ook heeft Jezus verteld dat Gods zegeningen moeten worden verspreid onder de buitenlanders met een andere religie.

De taak van de leerkracht is om de leerlingen te ondersteunen naar de zoektocht van de eigen identiteit en de manier waarop zij deelnemen aan de maatschappij. Respect en tolerantie zijn waarden waar Ons sbo achter staat. Deze waarden dragen bij aan het vormen van eigenwaarde. De visie van de school sluit op deze manier goed aan bij het thema eigenwaarde.

Scholen zijn sinds 2006 wettelijk verplicht om aandacht te besteden aan burgerschapsvorming, dit moet ervoor zorgen dat de leerlingen de basiskennis, vaardigheden en houding beschikken die nodig zijn om waar gewenst een actieve rol te kunnen spelen in de eigen leefomgeving en in de samenleving (SLO projectgroep Burgerschapsvorming). Al veel eerder waren de scholen verplicht om onderwijs te geven in geestelijke stromingen en hebben zij hier een kennisbasis voor opgesteld (Dalmaijer, de Graaf, Ruis, Stege & Wagenaar, 1985). In deze kennisbasis wordt voor de leerlingen van de groepen 4-5-6 de morele en levensbeschouwelijke/spirituele ontwikkeling beschreven en de vaardigheden waar de leerlingen en leerkracht over moeten beschikken voor het bereiken

van deze ontwikkelingen. In mijn huidige stagegroep wordt er niet gewerkt vanuit deze kennisbasis, er worden geen godsdienstlessen aangeboden.

Volgens de morele ontwikkeling -gebaseerd op Kohlberg et al. (1969)- identificeren de leerlingen zich met maatschappelijke regels en 'autoriteiten' waarbij de leerkracht een grote rol heeft. In mijn stagegroep wordt veel gedaan met het nieuws en wat er allemaal gaande is in de wereld. Als dit nieuws te maken heeft met godsdienst wordt hier aandacht aan besteed en zal de kennis van de leerlingen over de huidige godsdiensten worden verbreed. Voor de leerlingen is het belangrijk om te leren van verhalen over het geloof. Binnen de klas worden er maar een beperkt aantal katholieke verhalen per jaar voorgedragen, dit betreft bijvoorbeeld het kerstverhaal wat met kerstmis wordt voorgedragen. In mijn huidige stageklas wordt verder niet tegemoetgekomen aan andere kerndoelen voor de geestelijke stromingen. Vanuit de groepsleerkracht wordt aangegeven dat dit voornamelijk komt omdat er veel verschillende geloven in de klas zitten en er geen methode aanwezig is voor het aanbieden van de lessen.

Zelf vind ik het wel belangrijk dat de leerlingen les krijgen in het Katholieke geloof, zeker aangezien zij op een Katholieke school zitten. Mijn inziens moeten de leerlingen de basis kennen van het Katholieke geloof. De leerlingen kennen verschillende verhalen en hebben hier hun eigen denkbeeld bij. De leerlingen weten waar het Katholieke geloof voor staat en nemen hierbij hun eigen standpunt in. De enige verplichtingen die voor mij aan deze lessen worden gesteld is dat de leerlingen meedoen aan de vieringen en dat zij respect hebben voor ieders geloof. Ons sbo heeft aandacht voor de christelijke feestdagen. Zo hebben alle leerlingen vrij met Kerstmis, Pasen, Hemelvaart en Pinksteren. De leerlingen van een ander geloof krijgen vrij op de belangrijkste religieuze feestdagen.

Ons sbo, de groep en de Bijbel sluiten aan bij mijn thema. Iedereen is welkom op de school en niemand wordt gezien als minder, net als de boodschap van God aan de mensen. De groep staat ervoor dat iedereen erbij hoort, respect voor elkaar toont en meewerkt aan een positief klassenklimaat. Dit draagt bij aan het ontwikkelen van voldoende eigenwaarde. Ik ben erg blij met de doelen die de school stelt en dat deze aansluiten bij mijn thema. Echter is er meer nodig dan doelen stellen, zeker gezien de huidige doelgroep. Op dit moment zijn er weinig concrete acties gezet op het ontwikkelen van voldoende eigenwaarde. De manier waarop de groepsleerkrachten hieraan proberen bij te dragen is door de leerlingen bewust te maken van hun houding en de reactie daarop van andere leerlingen. Dit is voor de leerlingen onvoldoende en zij hebben meer behoefte aan begeleiding en expliciteren van het proces "ontwikkelen van eigenwaarde".

De levensbeschouwelijke ontwikkeling van kinderen

Bouwman (2007) beschrijft in het boek "De spiritualiteit van je kind" dat kinderen op een heel eigen wijze over God spreken, ook kinderen die geen binding hebben met een kerk en die niet gelovig zijn opgevoed. Dit is wat ik gelukkig ook terug zie binnen het basisonderwijs. De kinderen oordelen niet en staan open voor nieuwe informatie en andere geloven. Door open te staan voor nieuwe (godsdienstige) informatie ontwikkel je jezelf en jouw eigenwaarde.

Echter geeft Mok (2011) aan dat het geloof overgeleverd wordt, kinderen nemen dus het geloof van de ouders over. Ook schrijft Mok dat kinderen leren door te ervaren. Dit zou betekenen dat in het onderwijs lessen moeten worden geboden die leerlingen het geloof laten ervaren. Er zal gericht moeten worden op het actief bezig zijn met lichaam en geest. Bouwman (2007) vertelt dat wij in een tijd leven waarin de vanzelfsprekendheid van de christelijke traditie is weggefallen. Als het geloof inderdaad overgeleverd wordt zal de christelijke traditie steeds verder op de achtergrond komen. Of dit betreutswaardig is zijn de meningen over verdeeld. Persoonlijk vind ik voornamelijk de basiskennis van de christelijke levensvisie van belang voor ieder kind. Zoals ieder geloof heeft het christendom waardevolle verhalen en visies te bieden, waar de kinderen van kunnen leren en mee kunnen nemen in de ontwikkeling van hun eigenwaarde.

Van den Berg et al. (2013) schrijven dat kinderen veel vragen stellen over het geloof, kinderen willen namelijk de wereld om hen heen leren kennen en begrijpen. Als leerkracht wil ik deze kansen aangrijpen om hen meer bij te brengen over het geloof, de levensvisies mee

te geven en hiermee een eigen identiteit te laten vormen. Van den Berg et al. geven aan dat leerlingen in het basisonderwijs bezig zijn met het ontwikkelen van zelfvertrouwen en hoe zij zichzelf zien. De leerlingen vormen de identiteit en de eigenwaarde in verhouding tot de wereld om hen heen. Zij krijgen veel informatie van de ouders, vriendjes en de leerkracht.

Roebben (2011) formuleert in zijn boek "Scholen voor het leven" zeven stappen in de didactiek van de hoop waaronder de stappen "toe- eigenen" en "mens worden". Roebben beweert dat een leraar altijd vol goede moed en intenties begint, maar dat het toch gebeurt dat liefdeloosheid zich in het leraarschap nestelt. Dit komt volgens hem voornamelijk voort uit overvraging. Dit geeft voor mij ook aan hoe belangrijk het is om als leerkracht goed in je vel te zitten en over voldoende eigenwaarde te beschikken. De leerkracht is immers het voorbeeld voor de leerlingen. Ook van den Berg et al. geven aan dat de thuissituatie, de omgeving en de school een grote invloed uitoefenen op de levensbeschouwelijke ontwikkeling van kinderen.

Fowler (1981) geeft aan wat de leerkracht kan doen om bij te dragen aan de levensbeschouwelijke ontwikkeling van leerlingen. Dit komt voornamelijk neer op het prikkelen van nieuwsgierigheid van het geloof. Volgens Fowler kun je veel waardevolle informatie overbrengen als de leerlingen zelf geïnteresseerd zijn. Dit hoeft naar mijn mening niet structureel aangebracht te worden in het rooster, of juist niet structureel. Persoonlijk vind ik het veel waardevoller om hier vrije momenten mee in te vullen, zoals pauzes of tussen de lessen door. De leerlingen zijn dan veelal gemotiveerder om te luisteren dan als het iedere week vast gepland staat.

In 1963 introduceerde Erikson zijn levenslooptheorie. Volgens deze theorie zitten mijn stageleerlingen in de fase vlijt versus minderwaardigheid. Volgens Erikson krijgt het kind in deze fase vertrouwen in het eigen kunnen (zelfvertrouwen), dat ontstaat als het kind aangemoedigd en positief bekrachtigd wordt. Hiermee zal het kind een positief zelfbeeld ontwikkelen, het gevoel dat hij er mag zijn en de moeite waard is. Bij onvoldoende positieve bekrachtiging zal het kind snel het gevoel krijgen dat het tekortschiet en ontstaat een minderwaardigheidsgevoel. Het zelfbeeld en de eigenwaarde zullen omlaag gaan. Voor de eigenwaarde van het kind is het dus van belang om voldoende positief te bekrachtigen. Van den Berg et al. beschrijven de mythische fase waar de leerlingen in zitten volgens Kieran Egan. In deze fase zijn de leerlingen gericht op de basisemoties. Deze basisemoties zijn het fundament voor het bouwen van eigenwaarde. Gezien de leeftijd van de leerlingen zouden zij over moeten gaan in de "romantische fase". Echter denk ik niet dat de leerlingen de werelden waarin zij leven al kunnen onderscheiden. De objectieve en subjectieve wereld van de leerlingen loopt nog in elkaar over.

Vakdidactische mogelijkheden

De vereniging voor christelijk onderwijs benoemt narratief, relationeel en participatief, communicatief en antwoordend en actief als kenmerken voor het godsdienstelijke onderwijs (Boersma et al., 2012). In verhalen drukken mensen zich uit. Kinderen hebben hun eigen verhalen en in het onderwijs horen zij weer andere verhalen. Deze verhalen zijn voor kinderen voorbeelden. Kinderen zijn zeer ontvankelijk voor verhalen en halen hier nieuwe levensvisies uit zonder dit zelf door te hebben. Zoals eerder beschreven wil ik mij richten op het "learning from religion" (Grimmitt, 1987). Mijn doel is om de leerlingen Bijbelverhalen aan te bieden gerelateerd aan het thema eigenwaarde. In deze verhalen moet het belang van voldoende eigenwaarde naar voren komen met de christelijke levensvisie als uitgangspunt.

Dit sluit aan bij het relationele en participatief, alhoewel ik mij voor kan stellen dat mensen die sterker gericht zijn op God mijn manier van lesgeven in het religieuze te beperkt vinden. De essentie zal vooral liggen op het overbrengen van de levensvisies vanuit het Christendom. Zeer religieuze mensen zouden mogelijk de lessen meer richten op "learning about religion". Dit houdt in dat de leerlingen meer over het geloof leren en niet enkel de volgens de leerkracht waardevolle informatie. Bij mij sluit de manier van communicatief lesgeven meer aan. Naar mijn mening sluiten de lessen beter op de leerlingen aan als zij betrokken worden bij het aanbod. Op deze manier kun je het meeste aansluiten bij de leefwereld van de leerlingen en het geloof actief maken in deze leefwereld. De leerlingen kunnen er met elkaar over in gesprek gaan en horen zo verschillende meningen en visies. Zij kunnen hier uithalen

wat voor hen van waarde is. De leerlingen hebben hierin een belangrijke actieve rol waarbij verbinding maken de essentie is. Zij maken verbinding met zichzelf, met de ander, met de wereld en aan de/het heilige. Verbinding maken met zichzelf houdt in dat de leerlingen inzicht krijgen in het eigen zelfvertrouwen en in het kritische zelfbewustzijn. Verbinding maken is dan ook een fundament voor de lessen die ik de leerlingen aan ga bieden. Zij moeten door middel van godsdienstlessen inzicht krijgen in de eigenwaarde waarover zij bezitten.

In het Nieuwe Testament is het boek "De Brief van Paulus aan de Romeinen" opgenomen. In Romeinen 12:9-18 staat beschreven hoe je anderen een gezonde eigenwaarde geeft.

Hierin zijn prachtige levenslessen opgenomen die op een zeer positieve manier kunnen bijdragen aan de eigenwaarde van de leerlingen. De leerlingen leren hierbij om aan anderen te denken en de eigenwaarde van een ander omhoog te brengen. Zo zal de eigenwaarde van ieder begunstigd worden. Echter zijn de zinnen zoals hier geformuleerd wat lastig voor de leerlingen. Ik zou als leerkracht over al deze teksten een gesprek voeren met de leerlingen. Zo kan de boodschap op een voor hun begrijpelijke manier overgebracht worden en kunnen de leerlingen hun visie hierop vertellen. Aan de hand van voorbeelden uit deze teksten kunnen de leerlingen het gevoel van eigenwaarde ervaren.

Zo geef je aan anderen een gezonde eigenwaarde

9 Laat uw liefde oprecht zijn. Verafschuw het kwaad en wees het goede toegedaan. 10 Heb elkaar lief met de innige liefde van broeders en zusters en acht de ander hoger dan uzelf. 11 Laat uw enthousiasme niet bekoelen, maar laat u aanvuren door de Geest en dien de Heer. 12 Wees verheugd door de hoop die u hebt, wees standvastig wanneer u tegenspoed ondervindt, en bid onophoudelijk. 13 Bekommer u om de noden van de heiligen en wees gastvrij. 14 Zegen uw vervolgers; zegen hen, vervloek hen niet. 15 Wees blij met wie zich verblijdt, heb verdriet met wie verdriet heeft. 16 Wees eensgezind; wees niet hoogmoedig, maar zet uzelf aan tot bescheidenheid. Ga niet af op uw eigen inzicht. 17 Vergeld geen kwaad met kwaad, maar probeer voor alle mensen het goede te doen. 18 Stel, voor zover het in uw macht ligt, alles in het werk om met alle mensen in vrede te leven.

Voor het onderzoeken van de vakdidactische mogelijkheden van eigenwaarde heb ik naar veel verschillende methodes en lessuggesties gekeken. Zo kwam ik terecht op de website <http://www.godsdienstlevensbeschouwing.nl/>. Op deze site worden lessuggesties aangeboden met de thema's; ik, wij en beroep. Zo werd ik gewezen op een website die Bijbelverhalen aanbiedt aan de hand van LEGO-figuren. Aan de hand van The Brick Testament kunnen de verhalen aangeboden worden aan de leerlingen op een manier die bij hen aansluit. Door middel van de illustraties kan het verhaal beeldend worden gemaakt. Ondanks dat het thema "eigenwaarde" met regelmaat voorkomt binnen het katholieke geloof, is hier in de methodes weinig van terug te zien. Het thema eigenwaarde komt voornamelijk naar voren bij het ontstaan van de mens. Genesis 1 t/m 4 zijn dan ook het startpunt voor de godsdienstlessen.

De methode "Trefwoord" werkt vanuit de verhalen en sluit voor een beperkt deel aan bij het thema. De methode "Kleur op school" spreekt mij persoonlijk het meeste aan, zij gaan dieper in op de verschillende thema's. Naar mijn mening hebben zij een manier gevonden om het meeste uit de lessen te halen en de leerlingen daarbij ook vrij te laten.

Volgens van den Berg (2013) zijn er vier verschillende vormen van levensbeschouwelijk leren namelijk; responsief-betrokken, creatief vertellend, creatief verbeeldend en reflectief-kritisch. Voor het aanbieden van goede religieuze lessen ben ik van mening dat al deze vormen aangeboden moeten worden. De leerlingen ervaren het geloof bij iedere vorm op een andere waardevolle manier.

In gesprek met een verhaal

Het gekozen verhaal is opgenomen in bijlage 1.

Het ontstaan van eigenwaarde is ontstaan met de mens. (Genesis 2-3) God is de schepper van de aarde en de mens. In het boek "het begon met licht" (Huiberts&Westerduin, 2010) wordt beschreven dat God de mens boetseerde uit de aarde, gemaakt van stof en klei. Door Zijn eigen adem in de neus te blazen werd de mens levend, zo is de man ontstaan. Uit de rib van de mens vormde God de vrouw. Door te eten van een boom wist de mens wat goed en kwaad is.

God heeft de mens geschapen zoals hij wil dat de mens eruit ziet. Uiteraard ziet ieder mens er anders uit, maar iedereen is mens en is dus goed zoals hij is. God houdt van alle mensen en wil hiermee aangeven dat ieder mens goede en slechte kanten heeft. Zelf was ik niet op de hoogte van het precieze verhaal. Ik denk dat in dit verhaal veel levenslessen zitten.

Het ontstaan van de mens volgens de Bijbel is in strijd met de evolutietheorie. Voor veel christenen is dit verhaal echter symbolisch. Het geloven in de evolutietheorie vermindert voor mij wel de kracht van dit mooie Bijbelse verhaal dat de mens is geschapen door God. Ik vind het een mooie gedachte dat ieder mens uit de handen van God komt en daarmee een creatie van Hem is. Door deze gedachten zou de eigenwaarde van de mens op een positieve manier bekrachtigd kunnen worden. Dit verhaal kan aan de leerlingen worden voorgedragen als middel om de eigenwaarde te verhogen.

God heeft de mens eigen verantwoordelijkheid gegeven, Adam en Eva waren verantwoordelijk voor hun eigen daden. Satan heeft de slechtheid aan de mens gegeven. Deze informatie zal niet of niet op deze manier aan de leerlingen worden verstrekt. Voor hen is het voldoende om het verhaal van de schepping te kennen en de hap uit de vrucht. Zo krijgen zij kennis van de slechtheid van mensen waardoor de eigenwaarde van veel mensen omlaag kan worden gebracht.

In een Psalm wordt een religieuze boodschap overgebracht in een liedvorm. Zo ook in Psalm 139 (Nederlands Bijbelgenootschap, 2004/2007) die gaat over hoe God de mens heeft gemaakt. Deze Psalm sluit aan bij het verhaal over het ontstaan van de mens en heeft de duidelijke boodschap dat God er altijd voor de mens is en de mens gemaakt heeft zoals hij goed is. Haneveld (2010) praat in zijn Bijbelstudie over deze Psalm, hij geeft aan dat voordat een mens wordt geboren God al in zijn gedachten met hen bezig is. God maakt een plan voor de dagen van jouw leven en schenkt een unieke combinatie van karakter en gaven die ieder tot de meest geschikte persoon maakt voor de taak die Hij voor je heeft bedacht. Dit geeft meer betekenis aan het verhaal over het ontstaan van de mens. Ik vind dit een mooie gedachte die aansluit bij de vraag die ik wil beantwoorden. Zelf ben ik meer overtuigd van de persoonlijke sturing van het leven.

De eigenwaarde van de leerlingen kan wel worden versterkt met de gedachte dat God hen gemaakt heeft bestaande uit unieke eigenschappen en kwaliteiten om de eigen doelen in het leven te behalen. Aan de andere kant praat Haneveld ook over de zonde, hij geeft aan dat de zonde er is in het leven maar dat dit de waarde niet ongedaan maakt. Er wordt een koppeling gemaakt naar Johannes 3:16 waarin God zijn eigen Zoon schonk om de zonde uit ons leven te bannen. Dit deed hij zonder voorwaarden, uit genade omdat wij kostbaar zijn in Zijn ogen. De waarde van jouw persoonlijkheid wordt volgens Haneveld niet bepaald door wat je allemaal wel of niet goed hebt gedaan, evenmin door de manier waarop mensen jou bejegend hebben of bejegenen, maar door de wijze waarop de Heer naar je kijkt. God wil dat de mensen leren om zichzelf ook zo te zien. Naar mijn mening doen de dingen die mensen hebben gedaan er wel toe, maar voornamelijk hoe zij hier zelf naar kijken. Ieder mens maakt fouten, maar kijkt deze hier met spijt naar of vond deze persoon dat hij in zijn recht stond. Hoe de persoon naar de eigen fouten en goedheid kijkt maakt voor mij de waarde van de persoonlijkheid.

Inleiding

Eigenwaarde (self-esteem) is volgens Schimel (2004) al een groot onderwerp sinds het ontstaan van de wetenschappelijke psychologie. Hij beweert dat de basis van een groot deel van het menselijk gedrag ligt bij de sterke motivatie die men heeft om zich te handhaven in de hoge niveaus van eigenwaarde. Schimel beweert dat mensen gemotiveerd zijn voor een hoog gevoel van eigenwaarde omdat dit een scheiding biedt tegen angst en het gevoel van sterfelijkheid. Verschillende vormen van gedrag worden verklaard vanuit de menselijke behoefte om zichzelf als waardevol te zien.

Er wordt in de theorie onderscheid gemaakt tussen globale eigenwaarde en impliciete eigenwaarde. Globale eigenwaarde wordt door Barrowclough et al. (2003) gezien als iemands positieve en negatieve attitude van zichzelf als geheel. Impliciete eigenwaarde wordt door Greenwald et al. (2003) omschreven als de positie van een individu om zichzelf positief of negatief te beoordelen op een spontane, automatische of onbewuste manier.

Een groot deel van de leerlingen uit de doelgroep heeft een IQ op het niveau van licht verstandelijk beperkt. Van der Wielen (2006) geeft aan dat deze doelgroep veelal een onrealistisch zelfbeeld heeft. Dit is volgens Durinck & Racquet (2003) verklaarbaar doordat zij een slechte zelfsturing hebben en een gebrek aan vermogen om naar zichzelf te kijken.

Eigenwaarde heeft volgens Huang (2011) zijn uitwerking op schoolprestaties, een lage eigenwaarde resulteert veelal in lage schoolprestaties en andersom. Marsh & Martin (2011) sluiten hierbij aan, zij beweren dat als een kind goed in zijn vel zit, zich ook positief sociaal-emotioneel en didactisch kan ontwikkelen.

Poorthuis et al. (2014) stellen aan de hand van de sociometer theorie dat de functie van het gevoel van eigenwaarde is om sociale afwijzing te voorkomen. Door sociale afwijzing zullen mensen volgens Vos (2014) anderen op afstand willen houden, terwijl dit tegen hun natuur ingaat en zij vervolgens toch een band met anderen tot stand willen brengen. Een ander gevolg is volgens Leary et al. (2006) agressie. Maslov (1981) geeft zelfs aan dat veiligheid een tweede basisbehoefte is van de mens en deze zich pas verder kan ontwikkelen als deze vervuld wordt. Deze veiligheid zal niet ervaren worden bij sociale afwijzing.

De leeractiviteiten die zullen worden ontwikkeld zijn gericht op leerlingen van groep 5 op Ons sbo. Op dit moment zitten er 12 leerlingen in de klas met de leeftijden van 8 en 9 jaar.

De leerlingen zijn afkomstig uit verschillende nationaliteiten, culturen en levensbeschouwingen. 4 leerlingen hebben Turkse ouders, 1 leerling Marokkaanse ouders, 4 leerlingen Marokkaanse ouders, 1 leerlingen een Hongaarse moeder, 1 leerling is in Hongarije geboren en 1 leerling is in Polen geboren.

Ondanks dat deze leerlingen tot nog toe zeer beperkt in aanraking zijn geweest met het katholieke geloof, heb ik de overtuiging dat zij bij een goed aanbod van lessen wel voldoende interesse hebben. Mede door de verschillende achtergronden van de leerlingen ben ik van mening dat het onderwerp goed op de doelgroep aansluit. De leerlingen zitten op een school voor speciaal basisonderwijs. Hier wordt onderwijs geboden aan moeilijk lerende kinderen, kinderen met opvoedingsmoeilijkheden en kinderen met gedragsproblemen. In deze groep zitten voornamelijk leerlingen die moeilijk lerend zijn.

Gezien de ernstige gevolgen van een geringe of zelfs ontbrekend gevoel van eigenwaarde en de kwetsbare doelgroep, zijn er doelen gesteld om de eigenwaarde van de leerlingen te versterken. Dit zal dan ook de algemene doelstelling van de opdrachten worden.

Om dit te bereiken zijn er verschillende doelstellingen geformuleerd;

Doel 1: de leerlingen maken kennis met het katholieke geloof in verbinding met de eigenwaarde, God heeft de mensen zo gemaakt en ieder mens is goed zoals hij is.

Doel 2: de leerlingen weten wat eigenwaarde is en leren naar zichzelf te kijken vanuit de katholieke visie op eigenwaarde.

Doel 3: de leerlingen leren hoe zij de eigenwaarde bij zichzelf en bij een ander kunnen versterken.

Deze doelen worden getracht te behalen in verschillende opdrachten. Aan de hand van de bestudeerde literatuur zullen de activiteiten ontwikkeld worden. De basis van iedere les zal liggen in het katholieke geloof. Van daaruit zal worden gekeken naar het begrip eigenwaarde en hoe dit aansluit bij de leerlingen.

Leeractiviteit 1

Doel van de les: de leerlingen maken, aan de hand van een christelijk verhaal, kennis met het katholieke geloof en de boodschap van God over eigenwaarde.

Materialen:

- boek: "het begon met licht"

Het is van belang dat de leerkracht bij deze les een open houding aanneemt en positief reageert op de inbreng en reacties van de kinderen.

In de klas zitten zoals eerder vermeld veel leerlingen van een andere afkomst en geloof. De leerlingen hebben amper tot geen kennis van het katholieke geloof. De kennis die zij tot nog toe hebben opgedaan is van de lessen op school. Ook deze zijn zeer beperkt gebleven en dit schooljaar is hier nog geen aandacht aan besteed.

De eerste les zal dan ook gestart worden met een introductie over de Bijbel. Ik vertel de leerlingen dat de Bijbel het heilige boek voor de Christenen is. Hier staan verhalen in over het leven, mensen, God en vele mooie, leuke, droevige, moeilijke en vrolijke dingen. De Bijbel is voor mensen die geloven in God, maar ook voor mensen die willen weten wie God is en hoe je (volgens de Christenen) goed kunt leven.

De leeswijzer van Theo van der Zee wordt toegepast voor de verdieping van het verhaal.

Er wordt gestart met de vragen:

- wat kun je over Adam en Eva vertellen?
- heb je al eerder iets over Adam en Eva gelezen of gehoord?
- wat verwacht je te horen in dit verhaal?

Het verhaal wordt verteld vanuit de kinderbijbel "Het begon met licht" van Huiberts & Westerduin (2010). Voor het verhaal voorgelezen wordt bekijken de leerlingen het boek en de plaatjes. Hierna zal ik het verhaal van Adam en Eva voordragen, dit verhaal is opgenomen in bijlage 1.

Om de leerlingen betrokken te houden en ervoor te zorgen dat het verhaal duidelijk is voor hen zal ik ook tussendoor vragen stellen. Dit zijn vragen als:

- waar gaat het verhaal over?
- over wie gaat het verhaal?
- wat doen deze mensen?
- wat willen deze mensen?

Na afloop van het verhaal mogen de leerlingen hier eerst vragen over stellen. Op deze manier wil ik starten met het analyseren van het verhaal en komt de interesse vanuit de leerlingen.

Hierna zal ik het gesprek richten op de handelingen van God in het verhaal, we bespreken wat God doet. De leerlingen mogen vertellen wat zij hier van vinden, zouden zij het ook zo doen, wat vinden zij er goed aan, wat vinden zij er slecht aan.

Ik zal dan nog vragen stellen als;

- wat vind je van God in dit verhaal?
- wat vind je dat God anders moet doen?
- wat vind je dat God goed doet?
- wat denk je dat ze met dit verhaal willen zeggen?
- waar doet dit verhaal je aan denken?

Om de leerlingen in te laten zien dat God de mens gemaakt heeft zoals hij goed is, zal ik de leerlingen vertellen wat ik van het verhaal vind en wat voor mij inspirerend is. Zo wordt de betekenis van eigenwaarde uit het verhaal besproken.

Deze les is er niet op gericht om de leerlingen ervan te overtuigen dat zij allemaal een schepsel zijn van God, maar wel om te beseffen dat ieder mens goed en mooi is.

Reflectie op leeractiviteit 1

Na een introductie over het boek en het katholieke geloof heb ik het verhaal in de klas voorgelezen. Hierna heeft er een gesprek plaatsgevonden over het verhaal en de achterliggende gedachten. De leerlingen vonden het een lastig onderwerp en de beperkte kennis van het katholieke geloof kwam naar voren. Wel waren de leerlingen geïnteresseerd en vonden ze het idee dat God hen geschapen had erg mooi. Ik heb duidelijk aangegeven dat dit de visie is binnen het Christendom en dat zij deze niet over hoeven te nemen. Toch stonden de leerlingen hier erg voor open. De openheid van de leerlingen heeft mij positief verrast, wel bleek de kennis onder het niveau van mijn verwachting. Door deze les hebben de leerlingen kennis gemaakt met het Christendom. Wat voor mij het belangrijkste is, is dat de leerlingen zelf achter het idee stonden dat zij door God geschapen zijn en dat zij allemaal goed zijn zoals zij zijn.

Leeractiviteit 2

Doel van de les: de leerlingen kennen het scheppingsverhaal en maken hier een tekening bij. Zij beelden op de tekening uit wat voor hen het belangrijkste is uit het verhaal. Zij leren hiermee om hun gevoel uit te drukken in een tekening.

Materialen:

- wit tekenpapier
- digibord
- potloden

Iedere leerling leert anders, mij is als leerkracht geleerd om naast verhalen het ook visueel te maken voor de leerlingen.

De leerlingen hebben nog moeite met schrijven. Zij kennen de woorden onvoldoende en kunnen zichzelf hiermee lastig uitdrukken. Ook zijn er veel leerlingen die moeite hebben met het verwoorden van hun gevoel, omdat zij de Nederlandse taal onvoldoende beheersen of omdat zij moeite hebben met zichzelf uitdrukken. Zoals Foks-Appelman in het boek "kinderen geven tekens" (2004) aangeeft, tonen kinderen hun (on)bewuste emoties in tekeningen.

Uit een studie van Zimmerman & Christakis (2005) blijkt dat educatieve programma's een positief effect hebben op de ontwikkeling van kinderen. Als leerkracht is het belangrijk om de lesstof op verschillende manier aan te bieden, mondeling en visueel.

Deze les horen de leerlingen het scheppingsverhaal nogmaals, maar deze keer wordt het verhaal verteld in een video, ondersteunend door een zandtovenaar. De zandtovenaar tekent beelden over het verhaal. Terwijl de leerlingen naar het verhaal kijken/luisteren maken zij zelf ook een tekening. Deze tekening maken zij enkel met potlood. Zij tekenen wat zij belangrijk vinden in het verhaal, dit is dus heel persoonlijk. Het is belangrijk dat deze tekening echt bij hen als persoon aansluit, er mag dan ook niet gepraat worden gedurende deze les. De opdracht is je eigen gevoel over het verhaal uit te drukken in de tekening.

De leerkracht zal tijdens deze activiteit rondlopen door de klas en de leerlingen complimenteren over hun tekening. Als een leerling de opdracht lastig vindt zal de leerkracht hen verschillende mogelijkheden aanbieden. De leerkracht maakt bij deze opdracht duidelijk dat niets verkeerd is, de leerkracht zal geen correctie aan de leerlingen geven met betrekking tot de opdracht.

Reflectie op leeractiviteit 2

De leerlingen hebben met verwondering de video van de zandtovenaar bekeken. Zij kende dit niet en vonden zijn tekeningen prachtig. (Mede) hierdoor zijn de tekeningen van de leerlingen zelf beperkt gebleven. De leerlingen hebben een minimale tekening gemaakt, maar hebben wel het mooiste uit het verhaal kunnen halen.

Leeractiviteit 3

Doel van de les: de leerlingen leren hun eigen gevoelens en emoties zijn en maken op deze manier kennis met hun persoonlijke eigenwaarde.

Materialen:

- pictogrammen om emoties visueel te maken
- kaartjes met emoties voor uitbeelden
- vragenlijst

Eigenwaarde start met het herkennen en erkennen van de eigen gevoelens en emoties. In de klas is bij conflictsituaties of gedurende de sociaal emotionele ontwikkelingslessen merkbaar dat de leerlingen slechts beperkt hun eigen gevoelens en emoties kennen. Zij hebben moeite met het benoemen van wat zij voelen en waarom zij zich zo voelen. De les wordt dan ook gestart met het centraal stellen van 4 basisgevoelens; boos, blij, verdrietig en bang. Er wordt klassikaal besproken hoe de leerlingen zich voelen als zij boos (enz.) zijn. De leerlingen beelden deze emoties uit en leren dat zij hierbij gebruik maken van hun hele lichaam. De leerlingen observeren elkaar en vertellen waarin zij aan elkaar kunnen zien welke emotie er getoond wordt.

Het is bij deze les wederom weer van belang dat de leerkracht een open houding aanneemt waarbij niet geoordeeld wordt. Gedurende deze les zullen de leerlingen zich kwetsbaar opstellen. De leerkracht moet ervoor waken dat dit een positief resultaat heeft en de eigenwaarde van de leerlingen niet beschadigd wordt. Dit doet de leerkracht door deze voorbeeldhouding te geven, voor de les enkele afspraken te maken en alert te zijn op negatieve uitingen.

Als de leerlingen een beeld hebben gecreëerd van de lichaamshoudingen en gezichtsuitdrukkingen bij de verschillende emoties en gevoelens, vindt er een gesprek plaats over de eigen ervaringen van de leerlingen.

Ik vraag aan de leerlingen of zij zich ook wel eens... voelen? En wat zij dan voelen? Wat zij dan doen? En wat de situatie was op het moment dat zij zich zo voelde.

Om de eigenwaarde te kunnen testen heeft van den Berg (2002) een vragenlijst ontwikkeld. Deze vragenlijst ga ik klassikaal met de leerlingen doorspreken. Het doel is dan dat de leerlingen hier voornamelijk zelf over na gaan denken. De test wordt niet individueel bij de leerlingen afgenomen, omdat het voornamelijk van belang is dat de leerlingen zelf bewust worden van hun eigenwaarde. De vragenlijst, opgenomen in bijlage 3, zal hen meer inzicht geven. Iedere vraag zal besproken worden in de klas en onduidelijkheden bij de vragen zullen dan weggenomen worden. Alleen als de leerlingen het zelf willen hoeven zij klassikaal antwoord te geven op de vragen.

Reflectie op leeractiviteit 3

Een groot deel van de leerlingen had slechts een beperkt beeld van de basisgevoelens aan de start van de les. De leerlingen hebben hier meer kennis over verkregen. Het uitbeelden van deze gevoelens werd door bepaalde leerlingen lastig gevonden. In bijlage 4 zijn een aantal foto's opgenomen van leerlingen die een emotie uitbeelden. De antwoorden van de leerlingen op de testvragen hebben indruk op mij gemaakt. Tijdens het gesprek over verschillende gevoelens kwamen er veel verhalen naar boven. Deze waren vaak erg heftig, zeker gezien de jonge leeftijd waarop de leerlingen nare situaties hebben ervaren. Een groot deel van de leerlingen is op de vorige school gepest en een aantal heeft ook een vervelende en heftige thuissituatie. Het delen van deze gevoelens en emoties leek een band te scheppen tussen de leerlingen onderling, zij weten namelijk allemaal hoe het is om niet geaccepteerd te worden. Eerdere ervaringen hebben gezorgd voor flinke deuken in de eigenwaarde van de leerlingen.

Leeractiviteit 4

Doel van de les: de leerlingen ontwikkelen zichzelf als mens net zoals God dat heeft gedaan. Zij kunnen zich op deze manier inleven in de rol van God en worden zich meer bewust van de katholieke visie op de eigenwaarde.

Materialen:

- klei
- spiegels
- kleimesjes
- kaars

De leerkracht is zich er bewust van dat er leerlingen zijn die moeite hebben met de vrijheid van de opdracht. Gebruik maken van spiegels en ondersteunen met een opzetje van het menselijk lichaam kan hierbij helpen. De leerkracht zorgt dat de leerlingen voldoende tijd hebben, achter elkaar of op verspreide momenten. De leerkracht heeft materiaal achter de hand voor als leerlingen klaar zijn (b.v. kleurplaat van het ontstaan van de mens).

De leerlingen krijgen allemaal een stuk klei. Hieruit mogen zij zichzelf gaan vormen. De leerlingen maken zichzelf zoals zij denken dat ze eruit zien. De leerlingen mogen gebruik maken van spiegels.

In de klas wordt een kaars aangestoken, dit sluit aan bij het christelijke geloof, het creëert rust en het maakt de leerlingen bewust van waar zij mee bezig zijn.

Deze opdracht is voor de leerlingen heel vrij, God had immers ook geen handleiding hoe hij de mens moest maken. Er is dan ook geen goed of fout aan deze opdracht, wel zal ik door de klas lopen en de leerlingen begeleiding bieden als dit nodig is. De leerlingen mogen hier zo lang aan werken als zij willen.

Gedurende de les zal er christelijke muziek afgespeeld worden en muziek die aansluit bij het thema. Zo zal het liedje Earth Song van Michael Jackson afgespeeld worden en God Damn You're Beautiful van Chester See. De leerlingen mogen ook zelf liedjes aandragen die zij graag zouden willen horen, deze worden afgespeeld zolang zij maar te maken hebben met het thema.

Reflectie op leeractiviteit 4

De leerlingen zijn graag met hun handen bezig, dus deze les viel direct in goede aarde bij de leerlingen. Ook was er veel rust in de klas, wat te maken kan hebben met de kaars en de achtergrondmuziek. De resultaten zijn niet erg goed gelukt, maar de leerlingen hebben hier wel met veel plezier aan gewerkt. Er waren een aantal leerlingen die moeite hadden met het starten van deze opdracht, de spiegels hebben hen hierbij geholpen. Wat mooi om te zien was, was dat de leerlingen aan de start van de les nog wat lacherig waren, maar dat de rust als vanzelf over de groep heen kwam.

Leeractiviteit 5

Doel van de les: de leerlingen leren hoe zij hun persoonlijke eigenwaarde kunnen versterken.

Materialen:

- eigenwijsjes

De leerkracht zal bij deze les erg insteken op de positieve gevoelens en emoties. De leerkracht probeert met haar woorden de leerlingen zoveel mogelijk kracht te geven. Een veilige omgeving is bij deze leeractiviteit weer van groot belang.

De les wordt gestart met "eigenwijsjes", deze zijn opgenomen in bijlage 3. Een eigenwijsje is een kaartje met een positieve tekst. De leerlingen mogen één voor één naar voren komen en mogen een eigenwijsje pakken zonder dat zij zien welke tekst er op staat. Op dit eigenwijsje staat een kracht die de leerlingen kan helpen. Dit kaartje mogen zij houden en is als doel om het zelfvertrouwen van de leerlingen te vergroten. Als er gemerkt wordt dat de eigenwijsjes een positief effect hebben op de leerlingen, zouden zij op een later moment een nieuw eigenwijsje kunnen kiezen.

Hierna gaan de leerlingen in een kring staan. De leerlingen stappen om de beurt naar voren in de kring, zij mogen dan hun naam noemen en zeggen waar zij goed in zijn. De andere leerlingen proberen dit exact na te doen, zij stappen dus naar voren en herhalen wat de leerling zei; "ik ben.... en ik ben goed in...."

De leerlingen letten bij deze oefening goed op hun houding, rechtop staan, duidelijke stem, stevig staan, enz.

De leerlingen blijven voor deze oefening in een kring staan. De leerlingen proberen zo stevig mogelijk te staan. Dit controleer ik eerst door de leerlingen voorzichtig om te duwen. De leerlingen gaan zich hierna proberen te focussen, ze kunnen hierbij hun ogen richten op één punt. Ook proberen zij om diep te ademen. Ik ga rondlopen en probeer de leerlingen uit hun concentratie te halen. Als een leerling reageert door te praten of te lachen is deze af en mag hij gaan zitten.

Reflectie op leeractiviteit 5

Iedere leerling kreeg aan de start van de les een eigenwijsje, deze heb ik kort geïntroduceerd. Ik heb tegen de leerlingen gezegd dat zij zelf mochten weten wat zij hiermee zouden doen en waar ze dit wilde bewaren, thuis of op school. De meeste leerlingen hebben zeer positief gereageerd op hun persoonlijke eigenwijsje. Enkele leerlingen vonden het niet leuk en één leerling heeft het direct kapot geknipt. Dit vond ik eerst vervelend, maar ik had er zelf voor gekozen om de keus bij de leerlingen te leggen wat ze ermee zouden doen. Ik vond het wel erg prettig dat ik zag dat een aantal leerlingen het eigenwijsje goed bij zich hielden en zelfs na een aantal dagen nog steeds bij zich hadden.

De eerste oefening is goed verlopen, een aantal leerlingen had moeite met iets bedenken, maar uiteindelijk hebben zij allemaal iets benoemd. Zoals verwacht waren dit geen originele dingen. Wel heb ik een aantal leerlingen een trots gevoel zien krijgen van het benoemen, wat voor mij erg prettig was. De focus oefening was voor veel leerlingen lastig, wel hebben zij hier veel plezier in gehad.

Leeractiviteit 6

Doel van de les: de leerlingen leren hoe zij de eigenwaarde van een ander kunnen versterken.

Materialen:

- Romeinen 12:9-18
- papier
- pen

De leerkracht probeert de leerlingen zoveel mogelijk positief te bekrachtigen en een positieve sfeer te creëren, zodat het geven van complimentjes voor de leerlingen gemakkelijker wordt. De leerkracht waarborgt de veiligheid van de leerlingen door de briefjes privé te houden en dit alleen met de klas te laten delen als de leerling hier zelf achter staat.

De les zal worden gestart met Romeinen 12:9-18.

Zo geef je aan anderen een gezonde eigenwaarde

9 Laat uw liefde oprecht zijn. Verafschuw het kwaad en wees het goede toegedaan.

10 Heb elkaar lief met de innige liefde van broeders en zusters en acht de ander hoger dan uzelf.

11 Laat uw enthousiasme niet bekoelen, maar laat u aanvuren door de Geest en dien de Heer.

12 Wees verheugd door de hoop die u hebt, wees standvastig wanneer u tegenspoed ondervindt, en bid onophoudelijk.

13 Bekommer u om de noden van de heiligen en wees gastvrij.

14 Zegen uw vervolgers; zegen hen, vervloek hen niet.

15 Wees blij met wie zich verblijdt, heb verdriet met wie verdriet heeft.

16 Wees eensgezind; wees niet hoogmoedig, maar zet uzelf aan tot bescheidenheid. Ga niet af op uw eigen inzicht.

17 Vergeld geen kwaad met kwaad, maar probeer voor alle mensen het goede te doen.

18 Stel, voor zover het in uw macht ligt, alles in het werk om met alle mensen in vrede te leven.

William James (Amerikaanse psycholoog, 1842-1910) heeft gezegd "de diepst menselijke behoefte is de behoefte om gewaardeerd te worden". Waardering blijkt onder andere uit complimentjes. Ook de bijbel staat vol met aansporingen om je woorden op een opbouwende manier te gebruiken.

De leerlingen gaan oefenen met complimentjes geven. Alle leerlingen gaan staan, ze mogen hun vinger opsteken en een complimentje geven aan een andere leerling. Heeft een leerling een complimentje gehad dan mag deze gaan zitten. De laatste leerling die staat krijgt van mij een complimentje, op deze manier krijgen alle leerlingen een complimentje.

De leerlingen maken een lijstje met alles wat zij goed vinden aan zichzelf en waar zij trots op zijn. De leerlingen mogen hier opschrijven wat ze willen en ze moeten het lijstje zo lang mogelijk proberen te maken. Hebben zij dit lijstje geschreven, mogen zij ook een lijstje maken met wat zij allemaal graag nog willen. Wat zijn hun doelen, dromen, enz. De leerlingen schrijven dus op wat zij in hun leven allemaal willen bereiken.

Reflectie op leeractiviteit 6

De leerlingen vinden het erg leuk om complimentjes aan elkaar te geven, deze oefening hebben we dan ook meerdere malen herhaald. Wel blijven deze erg gericht op het uiterlijk en een enkele keer waar de ander goed in is. Dit is waar we de komende tijd mee gaan oefenen, de complimentjes doen de leerlingen duidelijk erg goed. De Romeinen 12:9-18 was voor de leerlingen lastig te begrijpen, hier hebben we een kort gesprekje over gevoerd en de essentie eruit gehaald. Het maken van een lijstje was voor iedere leerling anders, bij een aantal leek het lijstje eindeloos terwijl anderen dit erg lastig vonden om te beschrijven.

Conclusie

“Op welke manier kan ik het gevoel van eigenwaarde bij kinderen versterken?”.

Met deze vraag ben ik dit onderzoek gestart. Dat dit erg van belang is werd vanuit verschillende onderzoeken en christelijke visies ondersteund. Zo is de christelijke visie “dienst doen aan de naaste zonder offer van het eigen” belicht vanuit de Schepper (2014). Dit sluit aan bij de algemene visie van Ons sbo, waarbij zij zich richten op de totale ontwikkeling van het kind.

Onder het schrijven over mijn eigen ontwikkeling kwam ik er al snel achter dat mijn gebrek aan eigenwaarde in mijn basisschooltijd de aanleiding is geweest van dit onderwerp. Aangezien leerkrachten hier voor mij een gebrek hebben laten zien in het geven van onderwijs over eigenwaarde, wil ik dit graag wel doen voor mijn eigen leerlingen. Binnen het christendom wordt duidelijk aangegeven dat voldoende eigenwaarde een voorwaarde is voor een lang en gelukkig leven.

Ik vond het mooi om te lezen dat Jezus alle mensen verwelkomt, ongeacht de afkomst of religie. Dit is wat ook Ons sbo wil uitdragen en waar ik als leerkracht volledig achter sta. Ik denk dat veel leerlingen ook ongeacht de andere religies veel van de christelijke visies hebben geleerd.

De verplichting tot het aanbieden van godsdienst lessen wordt niet uitgevoerd in mijn stagegroep. Zelf vind ik wel dat de doelen behaald moeten worden, maar dat hier geen methode voor gebruikt hoeft te worden. Het ontwikkelen van godsdienst lessen aangepast op de groep zou voor mij de beste manier zijn. Ook vind ik het belangrijk om veel aandacht te besteden aan de religieuze feestdagen. Hier kunnen veel kansen worden aangegrepen om de leerlingen meer te leren over het christendom.

Ook heb ik veel geleerd over de ontwikkeling van kinderen met betrekking tot de levensbeschouwing. Wat hierin voornamelijk naar voren kwam was dat kinderen erg open staan voor het geloof. Hierdoor kon mijn onderwerp zich makkelijk samenvoegen met het christelijke geloof. Van den Berg et al. (2013) beschreven dat kinderen veel vragen stellen over het geloof, dit kwam ook in de lessen duidelijk naar voren. Doordat de leerlingen veel vragen stelden kwam er ook verdieping in de lessen. Fowler (1981) gaf aan dat de leerkracht de nieuwsgierigheid van leerlingen naar het geloof moet prikkelen. Dit heb ik in de praktijk proberen toe te passen door het boek te tonen en te vragen aan de leerlingen wat zij al wisten. Aangezien de leerlingen de Bijbel niet kende, was dit voor hen al interessant en wilde zij er zelf meer over weten.

Zoals beschreven sta ik erg achter het “learning from religion” (Grimmit, 1987). In de theorie beschreef ik dat ik de kinderen de mooie dingen van het christelijke geloof met betrekking tot de eigenwaarde wilde aanbieden door middel van verhalen. Zo heb ik in de praktijk ook 3 verhalen aangeboden, waarbij er 2 duidelijk zijn over gekomen. De verhalen met betrekking tot de schepping van de mens hebben indruk gemaakt op de leerlingen. Zij vonden dit verhaal erg mooi en de beelden die er bij de video bij gemaakt werden. Daadwerkelijke verandering in de eigenwaarde heb ik voornamelijk waargenomen na het delen van de “eigenwijsjes”. Een aantal leerlingen hechtte hier waarde aan en leek hier ook kracht uit te kunnen halen. Ook de oefening met het tonen van emoties heeft erg bijgedragen. De leerlingen hebben zich na de vragenlijst met deze oefening erg open kunnen stellen, wat ik erg knap vond. Ik heb in de praktijk dan ook de vier verschillende vormen van levensbeschouwelijk leren aangeboden (van den Berg, 2013). Voornamelijk responsief-betrokken en creatief vertellend zijn aan bod gekomen met de activiteiten over de Bijbelse verhalen. In de theorie heb ik verschillende methodes en lessen bekeken, echter vond ik deze onvoldoende aansluiten bij wat ik de leerlingen van het christendom mee wilde geven in combinatie met mijn onderzoeksvraag. Ik heb er dan ook voor gekozen om de lessen zelf te ontwikkelen en dit enkel als bron te gebruiken.

In de theorie heb ik meer geleerd over het ontstaan van de mens volgens de Bijbel. Wat ik voornamelijk interessant vond was dat God weet dat de mens goed en slecht is, maar toch van de mens houdt. Dit betekent voor mij dat mijn fouten ook weer goed te maken zijn en dat de slechtheid van andere mensen vaak een oorzaak is voor het verminderen van de eigenwaarde.

De leeractiviteiten waren zo opgebouwd dat de leerlingen eerst kennis zouden maken met het christelijke geloof en hun visie op eigenwaarde om vervolgens de eigenwaarde van de leerlingen te versterken. De nieuwsgierigheid werd geprikkeld door de verhalen en verschillende leerlingen zijn zich meer open gaan stellen. Wat voor mij voornamelijk naar voren kwam was dat ik als leerkracht open moet staan voor de verschillende visies en de leerlingen het vertrouwen moet geven dat zij zichzelf kunnen zijn en mogen uitten. Dit is gelukt bij de activiteiten met de vragen en het uitbeelden van de emoties. Ook heb ik duidelijk gezien dat christelijke wijsheden kunnen bijdragen aan het zelfbeeld van de leerlingen.

De leerkracht is de persoon die informatie over kan brengen en verantwoordelijk is voor interesse van leerlingen. Ik vind het daarom belangrijk dat leerkrachten zich houden aan de kennisbasis geestelijke stromingen. Wel ben ik van mening dat leerkrachten zelf een keuze mogen maken in hoe zij dit aanbieden.

In mijn verdere handelen zal ik dan ook de doelen van de kennisbasis aan de leerlingen over willen brengen. In de dagelijkse situaties zijn vaak korte momenten waarin er tijd over is. In deze 10/15 minuten kan er een activiteit plaatsvinden of gesprek worden gehouden met betrekking tot het christelijke geloof. Ook ga ik graag door met het onderwerp eigenwaarde in de klas, door dit onderwerp centraal te blijven stellen kunnen de leerlingen steeds bewuster worden van de persoonlijke eigenwaarde en de houding ten opzichte van andere leerlingen.

Ik ben dan ook blij met mijn keuze voor de katholieke richting, dit heeft mij een verrijking geboden binnen mijn onderwijs. De algemene levensbeschouwing lijkt mij ook interessant en zou ik zeker binnen mijn onderwijs willen verwerken. Het katholieke onderwijs geeft mij op dit moment meer verdieping en dat was ook wat ik had verwacht van de lessen en de opdrachten.

Literatuurlijst

- Advies kennisbasis. (2012). *Geestelijke stromingen Oriëntatie op jezelf en de wereld*. Geraadpleegd van https://10voordeleraar.nl/documents/kennisbases_pabo/advies_kb_geestelijke_stromingen.pdf
- Barrowclough, C., Tarrier, N., Humpreys, L., Ward, J., Gregg, L., & Andrews, B. (2003). Self-esteem in schizophrenia: Relationships between self-evaluation, family attitudes, and symptomatology. *Journal of Abnormal Psychology*, 112(1), 92-99. Geraadpleegd van [https://www.research.manchester.ac.uk/portal/en/publications/selfesteem-in-schizophrenia-relationships-between-selfevaluation-family-attitudes-and-symptomatology\(875baf14-3a39-42e8-945e-9c90f4ad55f7\).html](https://www.research.manchester.ac.uk/portal/en/publications/selfesteem-in-schizophrenia-relationships-between-selfevaluation-family-attitudes-and-symptomatology(875baf14-3a39-42e8-945e-9c90f4ad55f7).html)
- Berg, B. van den, Avest, I. ter, & Kopmels, T. (2013). *Geloof je het zelf* (2e ed.). Bussum, Nederland: Coutinho.
- Berg, P. van den. (2002). Test je eigenwaarde. Geraadpleegd van <http://www.ontwikkelzelf.nl/artikel/4486/test-je-eigenwaarde.html>
- Berg, P. van den. (2002). Je eerste levensbehoefte is aandacht! Geraadpleegd van <http://www.ontwikkelzelf.nl/artikel/4485/je-eerste-levensbehoefte-is-aandacht.html>
- Bouwman, K. (2007). *De spiritualiteit van je kind* (Herz. ed.). Baarn, Utrecht: Adveniat Geloofseducatie B.V..
- Buurman, J. C. (2011). *Christenen als de dood voor de dood*. Geraadpleegd van <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/207267>
- De Wachttorens. (2013). Hoe is de mens ontstaan. Geraadpleegd van <https://www.jw.org/nl/publicaties/tijdschriften/wp20131001/hoe-is-de-mens-ontstaan/>
- Deltacursus. (2011). Je zelfbeeld. Geraadpleegd van http://www.deltacursus.nl/bijbeltekst/NBV_deltacursus_ST_48.pdf
- Durinck, K., & Racquet, L. (2003). *Opvoedingsondersteuning. Een leidraad voor ouderbegeleiders* (Herz. ed.). Antwerpen, België: Garant.
- Engelbreton, K. (2006). *LEARNING ABOUT AND LEARNING FROM RELIGION. THE PEDAGOGICAL THEORY OF MICHAEL GRIMMITT* (Volume 1). Geraadpleegd van http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F1-4020-5246-4_47
- Erikson, E. H. (1977). Acht levensfasen/ontwikkelingsfasen van de mens. Geraadpleegd van <http://mens-en-samenleving.infonu.nl/psychologie/34088-acht-levensfasenontwikkelingsfasen-van-de-mens-erikson.html>
- Evolutie.EU. (2016). Adam en Eva: een levensgroot probleem voor theïstisch evolutionisten. Geraadpleegd van <http://www.evolutie.eu/index.php/Bijbel/adam-en-eva-een-groot-probleem-voor-theïstisch-evolutionisten.html>
- Foks-Appelman, T. (2005). *Kinderen geven tekens* (Herz. ed.). Geraadpleegd van https://books.google.nl/books?hl=nl&lr=&id=jl_IQbK0_ZsC&oi=fnd&pg=PA71&dq=tekening+kinderen+gevoel&ots=gEGvYG8if8&sig=QhLfix8Htpf-N7Sw2-hhhheYSC8#v=onepage&q=tekening%20kinderen%20gevoel&f=false

- Geloven. (2015, 21 september). 9 redenen om moslimvluchtelingen te verwelkomen Wat zei Jezus over vluchtelingen? Geraadpleegd van <http://www.eo.nl/geloven/nieuws/item/9-redenen-om-moslimvluchtelingen-te-verwelkomen/>
- Godsdienst levensbeschouwing. (2013, 09 april). Onderbouw, wie ben ik. Geraadpleegd van <http://www.godsdienstlevensbeschouwing.nl/>
- Greenwald, A. G., Banaji, M. R., & Nosek, B. A. (2003). Understanding and Using the Implicit Association Test: I. An Improved Scoring Algorithm. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(2), 197-216. Geraadpleegd van <http://faculty.washington.edu/agg/pdf/GB&N.JPSP.2003.pdf>
- Grün, A. (2007). *Geloof voor beginners* (Herz. ed.). Tielt, België: Lannoo.
- Haneveld, R. K. (2015). Eigenwaarde en zelfrespect. Geraadpleegd van <http://www.kleinhaneveld.nl/notities/start.html?onderwerpen/Eigenwaarde.htm>
- Huang, C. (2011). Self-concept and academic achievement: A meta-analysis of longitudinal relations. *Journal of School Psychology*, 49(5), 505-528. Geraadpleegd van <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0022440511000537>
- Huiberts, G., & Westerduin, A. (2010). *Het begon met licht* (Herz. ed.). 's Hertogenbosch, Nederland: KBS Adveniat.
- Kohlberg, L., Turiel, E., & Rest, J. (1969). Level of moral development as a determinant of preference and comprehension of moral judgments made by others. *Journal of personality*, 37(2), 225-252. Geraadpleegd van <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-6494.1969.tb01742.x/abstract>
- Krachtbronnen. (2013). Eigen kracht. Geraadpleegd van <http://www.krachtbronnen.nl/lesmateriaal-c9na>
- Kuitert, H. M. (1998). *Jezus, nalatenschap voor het christendom* (Herz. ed.). Utrecht, Nederland: Ten Have.
- Kwintessens. (2016). Trefwoord. Geraadpleegd van <http://www.trefwoord.nl/materiaal/>
- Kwintessens. (2016). Hemel en aarde. Geraadpleegd van <http://www.hemelenaarde.nl/jaargang-2016-2017/>
- Laevers, F., Moons, J., Cuvelier, N., & Debue, A. (2008). *Huis vol gevoelens* (Herz. ed.). Leuven, België: Cego.
- Lanser, A. (2004, juni). De wereld van jongeren. *De Open Poort*, 84(3), 1-3. Geraadpleegd van <http://dare.ubvu.vu.nl/bitstream/handle/1871/10449/Artikel%20Open%20Poort.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Leary, M. R., Twenge, J. M., & Quinlivan, E. (2006). Interpersonal Rejection as a Determinant of Anger and Aggression. *Personality and Social Psychology Review*, 10(2), 111-132. Geraadpleegd van http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1207/s15327957pspr1002_2

- Leef je geloof. (2014, 01 maart). Waardeert elkaar, gij Nederlanders! Geraadpleegd van <https://www.eo.nl/geloven/nieuws/item/waardeert-elkaar-gij-nederlanders/>
- Levendig. (2016). Kleur op school. Geraadpleegd van <http://www.kleuopschool.nl/>
- Marsh, H. W., & Martin, A. J. (2011). Academic self-concept and academic achievement: Relations and causal ordering. *British journal of Educational Psychology*, 81(1), 59-77. doi:10.1348/000709910X503501
- Maslow, A. (1981). *Motivatatie en persoonlijkheid* (4e ed.). Rotterdam, Nederland: Lemniscaat.
- Melisse, R. (2014, februari). Activerende didactiek: meerwaarde voor leerling en leraar. *Sardes*, 2014(14), 18-20. Geraadpleegd van http://www.sardes.nl/uploads/publicaties_downloads/art_Activerende_didactiek_Sardes_Speciale_Editie_14.pdf
- Mok, D. (2011, februari). levensbeschouwelijk onderwijs is vooral communicatie en pedagogisch handelen. Geraadpleegd van https://www.leernetwerkeducatie.nl/mediawiki18/images/0/0c/Levensbeschouwelijk_onderwijs_is_vooral_communicatie_en_pedagogisch_handelen_-_Daniel_Mok.pdf
- Nederlandse Bijbelgenootschap. (2007). Psalmen 139. Geraadpleegd van <https://www.bijbelgenootschap.nl/nbv/psalmen/139/>
- Ogg, F., Verschuren, D., & Vroonhoven, W. van. (2005). *Werkvormen om te leren reflecteren* (AV1.05I.0166). Geraadpleegd van <http://www.kpcgroep.nl/kpc-groep/publicaties/werkvormen-om-te-leren-reflecteren.aspx>
- Poorthuis, A. M. G., Thomaes, S., Aken, M. A. G. van, Denissen, J. J. A., & Castro, B. O. de. (2014). Dashed Hopes, Dashed Selves? A Sociometer Perspective on Self-esteem Change Across the Transition to Secondary School. *Social Development*, 23(4), 770-783. doi:10.1111/sode.12075
- Resources for Speakers. (1993). Education for All. Geraadpleegd van <http://www.un.org/en/globalissues/briefingpapers/efa/quotes.shtml>
- Roebben, B. (2011). *Scholen voor het leven* (Herz. ed.). Leuven, België: Acco.
- Ruit, P., & Visser, L. (2013). De betekenis van de positieve psychologie voor het onderwijs. Geraadpleegd van <http://wij-leren.nl/positieve-psychologie-betekenis.php>
- Schepper, J. de. (2004). *Levensbeschouwelijk ontwikkelen* (2e ed.). Amersfoort, Nederland: Kwintessens.
- Schepper, J. de. (2006). *Wat christenen geloven* (Herz. ed.). Tiel, België: Lannoo.
- Schimmel, J., Solomon, S., Pyszczynski, T., Greenberg, J., & Arndt, J. (2004). Why Do People Need Self-Esteem? A Theoretical and Empirical Review. *Psychological Bulletin*, 130(3), 435-468. Geraadpleegd van <http://people.uncw.edu/ogler/Experimental/why%20do%20we%20need%20selfesgteen.pdf>

- School aan zet. (2015). *Sociaal-emotionele competenties*. Geraadpleegd van http://www.schoolaanzet.nl/uploads/tx_sazcontent/DEF_WEB_-_Sociaal-emotionele_competenties.pdf
- See, C. (2009, 24 juli). God Damn You're Beautiful [Video]. Geraadpleegd van <https://www.youtube.com/watch?v=jVl5s1e0Oo4>
- Smith, B. P. (2001). The Brick Testament. Geraadpleegd van <http://www.thebricktestament.com/>
- Stander, J. (2014). Ons sbo schoolgids. Geraadpleegd van <http://www.onssbo.nl/wp-content/uploads/sites/24/2015/03/Schoolgids-Ons-sbo-2016-2017-def..pdf>
- Stichting School'Veiligheid. (2016, 01 augustus). Wetgeving actief burgerschap en sociale integratie. Geraadpleegd van <https://www.schoolenveiligheid.nl/po-vo/kennisbank/wetgeving-actief-burgerschap-en-sociale-integratie/>
- Straathof, M. A. E., Treffers, D. A., Siebelink, B., & Goedhart, A. W. (1991). Eigenwaarde en competentiebeleving: een onderzoek bij 8-12 jaar oude kinderen op een polikliniek kinderpsychiatrie. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 33(1), 1-16. Geraadpleegd van http://www.tijdschriftvoorpsychiatrie.nl/assets/articles/articles_1200pdf.pdf
- Vereniging voor christelijk onderwijs. (2012). *Kennisbasis Godsdienst / Levensbeschouwing*. Geraadpleegd van http://www.verus.nl/sites/www.verus.nl/files/documenten/kennisbasis_dcbo_2012.pdf
- Verus. (2015, 12 februari). SOCIAAL EMOTIONEEL LEREN EN CHRISTELIJK ONDERWIJS. Geraadpleegd van <http://www.verus.nl/nieuws/sociaal-emotioneel-leren-en-christelijk-onderwijs>
- Vos, H. de. (2014, 21 oktober). Sociale afwijzing leidt tot de spagaat van afstand houden en contact zoeken. Geraadpleegd van <https://toegepastesocialewetenschap.blogspot.nl/2014/10/sociale-afwijzing-leidt-tot-de-spagaat.html>
- Zee, S. A. M. van der, Molen, H. van der, & Beek, D. T. van der. (2005). *Sociale vaardigheden voor zwakbegaafde jongeren* (Herz. ed.). Houten, Nederland: Bohn Stafleu van Loghum.
- Zimmerman, F. J., & Christakis, D. A. (2005). Children's Television Viewing and Cognitive Outcomes. *American Medical Association*, 159(7), 619-625. doi:10.1001/archpedi.159.7.619

Bijlagen

Bijlage 1

Uit het boek "Het begon met licht" van Huiberts & Westerduin (2010)

Adam en Eva

Mens van aarde en adem

Toen God de aarde en de hemel maakte, was de grond nog helemaal kaal en droog. Er piepten geen groene grassprietten boven de aarde uit. Er groeide nog geen koren. Er stond nog geen brem in bloei en er waren nog geen bomen te zien. God had nog geen regen op de aarde laten vallen. Ook waren er geen mensen om voor de planten en bomen te zorgen. Er was op de hele aarde niemand die een put kon graven om water uit de aarde omhoog te halen. Helemaal niemand. Er was alleen nog maar God.

Toen boetseerde God de mens uit aarde. Een mens gemaakt van stof en klei. God blies de aarde-mens zijn eigen adem in de neus. Zo werd de mens levend. Een mens van aarde met adem: de geest van God.

Daarna maakt God op een mooi plekje op de aarde een prachtige tuin. Dat was de plek voor de mens die God gemaakt had. God liet uit de grond allerlei bomen opschieten, prachtig om te zien, met lekkere vruchten om te eten.

Tussen die bomen stonden twee heel bijzondere bomen: de boom van het leven en de boom om te weten wat goed en kwaad is. Er stroomden vier rivieren door de tuin, zodat de bomen genoeg water kregen.

God bracht de mens van aarde en adem naar de tuin. God zei: 'In deze tuin mag je wonen. Zorg er goed voor. Van alle bomen mag je eten, behalve van de boom om te weten wat goed en wat kwaad is.'

God zei tegen de mens: 'Het is niet goed dat je alleen blijft. Ik maak iemand tegenover jou, die bij je hoort en die bij je past.'

Toen boetseerde God uit aarde alle dieren op het land en alle vogels in de lucht. God bracht ze bij de mens om te zien hoe die alle dieren zou noemen. De mens gaf namen aan alle dieren: ezel en mus en leeuw, kangoeroe, olifant en zeehond. Maar de mens vond niemand die bij hem paste.

Daarom liet God de mens in een diepe slaap vallen. Terwijl de mens sliep, nam God de zijkant van de mens, de rib, en vormde zo uit de mens een vrouw. De mens werd wakker, sprong op en zei: 'Eindelijk iemand die net is zoals ik.' Zo waren er nu een man en een vrouw: Adam en Eva. Ze waren allebei bloot, maar ze schaamden zich er helemaal niet voor.

Ergens in de tuin, in een boom, huisde een slang. Op een dag maakte Eva een wandeling in de tuin en keek naar de bomen. De slang zei tegen de vrouw: 'Neem toch een hapje van de vrucht van deze boom!'

'Nee, hoor,' zei Eva. 'Als we van deze boom eten, loopt het niet goed af.'

'Onzin,' zei de slang. 'Je zult alleen maar weten wat goed en wat kwaad is. En dan word je net zo wijs als God.'

Dat leek Eva wel wat. Ze plukte de vrucht en nam er een hap van. Ze gaf ook een hap aan Adam, die bij haar stond, en ook hij at van de vrucht.

Toen gingen hun ogen open. Ze wisten ineens van alles, ook dingen die hun nooit eerder waren opgevallen. Ineens schaamden ze zich, omdat ze in hun blootje waren. Daarom maakten ze gauw een rok van vijgenbladeren.

In de middag begon het te waaien en te onweren. Toen hoorden ze God aankomen, die net als anders een wandelingetje maakte door de tuin. Dan maakte ze altijd gewoon een praatje met God. Maar nu werden ze plotseling bang voor God. Ze verstopten zich achter een dikke boom.

God riep de mens en vroeg: 'Mens, waar ben je?' Adam zei: 'Hier ben ik. Ik ben bang en ik ben zo helemaal bloot. Daarom heb ik me verstopt.'

God zei: 'Hoe weet je eigenlijk dat je bloot bent? Heb je soms gegeten van die ene boom?'

Adam zei: 'Ja, dat heb ik gedaan. Eva heeft me een hap gegeven.' God vroeg Eva: 'Waarom heb je dat gedaan?' Ze zei: 'De slang heeft me overgehaald.'

Toen zei God: 'Nu weten jullie wat goed en wat kwaad is. Nu kunnen jullie niet langer in deze tuin wonen. Jullie zijn één van Ons geworden. Het leven zal jullie veel pijn en moeite gaan kosten. Jullie zullen hard moeten werken om te eten te hebben voor de kinderen die jullie gaan krijgen. Ook kunnen jullie niet altijd blijven leven. Alle mensen zullen een keer doodgaan.'

Zo gingen de mensen weg uit de mooie tuin. Maar God liet hen niet zomaar gaan. Zelf maakte hij kleren voor de man en de vrouw en kleepte ze aan. Zo waren ze toch een beetje beschermd in de wereld.

Genesis 2-3

Bijlage 2

Doelen:

Doel 1: de leerlingen maken kennis met het katholieke geloof in verbinding met de eigenwaarde, God heeft de mensen zo gemaakt en ieder mens is goed zoals hij is.

Doel 2: de leerlingen weten wat eigenwaarde is en leren naar zichzelf te kijken vanuit de katholieke visie op eigenwaarde.

Doel 3: de leerlingen leren hoe zij de eigenwaarde bij zichzelf en bij een ander kunnen versterken.

Domeinen → Aspecten ↓	Dingen	Andere mensen	Maatschappij	Geschiedenis	Ik	Het geheel
Ervaring	Aarde	Eigenwaarde	Sterk staan als persoon	Ontstaan van de mens	Eigenwaarde van de leerlingen is laag	Iedereen is gemaakt door God
Opvattingen	Goed en kwaad	Ontwikkeling van de mens	Ieder persoon is goed zoals hij/zij is	God maakt de wereld en de mens	Ieder mens is goed zoals hij/zij is	Ieder mens is goed
Beelden	Tuin	Slang	Mens	Boom van het leven	De mens zoals God deze gecreëerd heeft	De mens is gemaakt zoals God het goed vond
Rituelen	Vrucht van goed en kwaad	Bewustwording	God	Door te eten van de boom wat goed en kwaad is weten de mens wat goed en kwaad is	Bewustwording	Mensen zijn God dankbaar
Sociale verbanden	Man en vrouw	Man en vrouw vinden elkaar	Voortplanting	Adam en Eva waren de eerste mensen	Leerlingen	Mensen accepteren elkaar zoals zij zijn
Moraal	Ontstaan	Iedereen is goed	God maakt de mens	God heeft de mens gemaakt zoals hij dacht dat de mens moet zijn	Eigenwaarde van mijn leerlingen	Eigenwaarde van de mens/mijn leerlingen

Bijlage 3

- Als je blij bent, durf je dat dan te laten zien?
- Als je boos bent, durf je dat dan te laten zien?
- Als je verdrietig bent, durf je dat dan te laten zien?
- Als je bang bent, durf je dat dan te laten zien?

- Zeg je alleen 'ja' als je het echt wilt?
- Durf je 'nee' te zeggen als je iets niet wilt?

- Kun je moe worden van een ruzie of moeilijk gesprek met iemand?

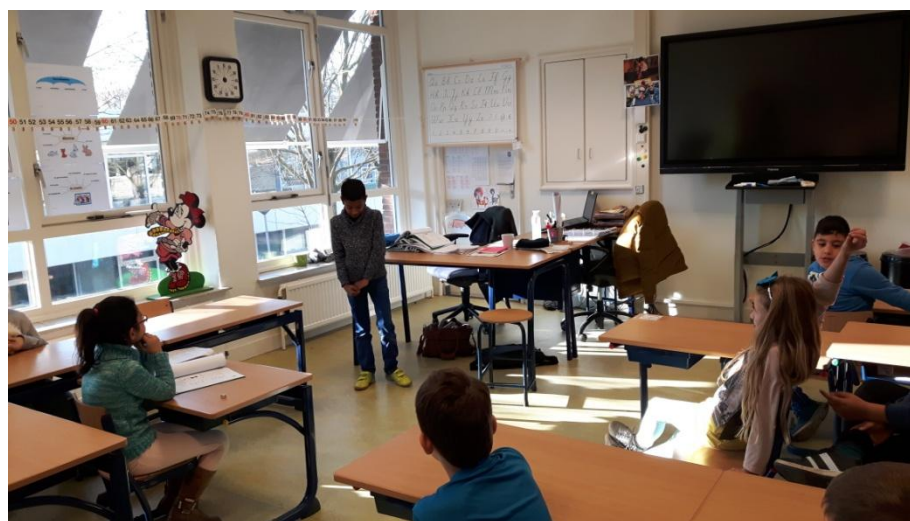
- Durf je te zeggen wat je vindt?
- Durf je te zeggen wat je zelf wilt?

- Neem je vaak initiatief?
bijvoorbeeld: - je moet een vriendje kiezen, loop je dan op iemand af?
- je moet samenwerken, kom jij dan met ideeën of wacht je op de ideeën van de ander?

- Neem je eigen verantwoordelijkheid?
bijvoorbeeld: - je krijgt ergens de schuld van, geef je dan een ander kindje de schuld of neem je de schuld op je?

- Maak je vaak zelf nieuwe vrienden?

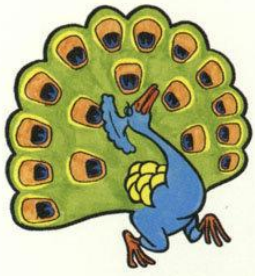
Bijlage 4

Bijlage 5

Eigenwijsjes

*Ik kom
voor mezelf op!*

*Ik heb respect
voor anderen!*

*Ik hou
van mezelf!*

*Ik zeg
wat ik voel!*

Ik kan het!

*Ik vertrouw op
mijn gevoel!*